

LUKÁCS ISTVÁN

Szegényhorvátköltő szegényemberversei

ANTUN BRANKO ŠIMIĆ (1898–1925)

Antun Branko Šimić horvát expresszionista költő életművének és szegényember-verseinek bemutatását akár a mostani József Attila-évforduló is indokolhatná. Bár tanulmányomban nem kívánok külön foglalkozni a két költő közötti nagyon is nyilvánvaló szegényember-párhuzamokkal, érdemes emlékeztetni Fried István dolgozatára, amelyben kísérletet tesz József Attila kelet-közép-európai helyének kijelölésére.¹ Fried értékelése szerint nem szabad közvetlen összefüggést keresni a viszonylag korainak tekinthető szegényember-versek és a később keletkezett, „villonizmustól” átitatott balladák között. József Attila szegényember-versei inkább Erdélyi József népies költészetének vívmányait „gyümölcsötetik”, s közvetlenül is összefüggésbe hozhatók a századelő óta fokozatosan és látványosan kibontakozó, Bartók és Kodály munkásságához köthető népdalgyűjtői munka eredményeivel, továbbá Ady kései kurucverseivel. Fried István úgy véli, hogy Ady kurucversei „...népi szemléletükkel, enyhe archaizálásukkal, párbeszéd megoldásaikkal készítették elő a József Attila-i szegényember-versek előtt az utat.”² A téma szempontjából mindenképpen figyelemre méltó – s ezt Fried is szóba hozza – Bori Imre vélekedése, aki szerint a költő szegényember-versei nem tartoznak a hagyományos népiesség körébe, hanem az expresszionista és konstruktivista esztétikából levezethető egyfajta „expresszionista tragédiák”. A József Attila-versek „poétikai környezetének” vizsgálata önmagában is megerősítheti Bori igazát, de érdekes adalékul szolgálhatnak – mint látni fogjuk – Antun Branko Šimić szegényember-versei is, hiszen teljes mértékben Bori Imre nézetét támasztják alá.

Az 1898-ban a hercegovinai Drinovciban született Antun Branko Šimić neve ma egyet jelent a horvát expresszionizmussal. A korán elhagyott szülőföld élménye mély nyomokat hagyott költészetében. Középiskolai tanulmányait a Široki Brijeg-i ferenceseknél kezdte el, majd pedig Vinkovciban folytatta 1914-ben. A nyugtalan lelkű ifjút egy év múlva már a zágrábi alsóvárosi gimnáziumban találjuk. Mivel 1917-ben, fittet hányva az intézmény szabályzatára, megjelenteti első folyóiratát, a *Vijavicát* (Hóvihar), el kell hagynia ezt az intézményt is. A *Vijavica* után 1919-ben elindítja soron következő folyóiratát, a *Jurišt* (Roham), amely ugyanebben az esztendőben meg is szűnik, hogy egy évvel halála előtt, 1924-ben napvilágot lásson utolsó saját lapja, a *Književnik* (Irodami Újság). Korai költészetére Antun Gustav Matoš szimbolista, impresszionista, leginkább a szonett formát

¹ Fried István: József Attila kelet-közép-európai helye. In: Fried István: Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1989, 212–222.

² I. m. 215.

előnyben részesítő költészete hatott. E ragaszkodás a matoši örökséghez – miként József Attilánál az Ady-örökséghez – átmenetinek és rövid életűnek bizonyult, s első két önálló folyóiratában közzé tett expresszionista programadó írásaiban elméleti igényvel is felvázolta saját új lírai koncepcióját. Első és egyetlen verseskötete *Preobraženja* (Átváltozások) címmel 1920-ban jelent meg, amely a német metafizikus expresszionista költészet inspirációit viseli magán. A költő hitvallása szerint a tapasztalati világ csakis a lírai én lelki víziója által transzponálódhat. Szemléleti lázadása alapvetően a költői nyelvet érinti, hiszen úgy véli, a nyelv nem csupán a leírás eszköze, hanem a belső történések megértésének nélkülözhetetlen alternatívája. Éppen ezért meg kell szabadítani a verset a kötöttségektől, és alá kell rendelni az új költői tapasztalatnak. Az *Átváltozások* című kötet meghatározó élménye a halál közelsége. Mintha minden egyes tematikus és tematizált egységre (élet-halál, szerelem-gyűlölet, mulandóság-öröklét, otthon-kozmosz, anya, jóbarát) a halál hatalmas árnya vetülne. Bár a lírai én – az expresszionizmus általános irányultsága mentén – szakadatlan küzdelmet vív egy felsőbb harmónia megteremtéséért, ennek lehetlensége, a kudarc egyfajta végkifejletként a kötet minden egyes darabjában nyilvánvalóan manifesztálódik. A reménytelen küzdelem stációit mégis a grafikusán (interpunkció nélkül) nagyon is rendezett versforma örökíti meg – sajátos feszültséget teremtve, mintegy leképezve a világ abszurditását: mintha csakis az újszerűen szerkesztett, rendezett, csinált szövegen keresztül volna megérthető a világ. Šimić az új esztétika mentén kísérli meg megmagyarázni az újfajta versritmust. Belső lüktetésről, belső ritmusról beszél, amelyet többé nem mindenki által elfogadott kötött alakzatok szerint kell felépíteni, hanem a költői/lírai én monologikus és egyéni beszédmódja mentén. Ezért van, hogy érett korszakában nincs két egyforma verse. E tiszteletre méltó következetesség lírai világának egyik sajátossága. Nem véletlen, hogy a kortársak közül mindenkit megtámadott: Antun Gustav Matošt, Dragutin Domjanićot, Vladimir Vidrićet, Miroslav Krležát és Ivo Andrićot.

Az *Átváltozások* című kötettel lezárult költészetének az a szakasza, amellyel új fejezetet nyitott a horvát líra felszabadultabb, kötöttségektől mentes beszédmódja számára. A *Kritika* című folyóiratban 1922-ben összesen 7 verse látott napvilágot, amelyeket *Siromasi* (Szegényemberek) közös címmel közölt. E versek a következők: *Siromasi* (Szegényemberek), *Sunce siromaha* (Szegényemberek napja), *Pogled siromaha* (Szegényemberek tekintete), *Ručak siromaha* (Két szegényember ebédje), *Siromasi koji jedu od podne do podne* (Délről délig táplálkozó szegényemberek), *Siromahu* (A szegényemberhez), *Post scriptum*. A csokorba foglalt ciklus új költői szándékot és egyfajta poétikai fordulatot jelez és sejtet, amelynek megvan a maga prózai „előzménye” és „következménye” a költő opusában. Két szövegről kell itt szót ejteni, amelyek egyszerre életrajzi és poétikai magyarázattal is szolgálhatnak Šimić szegényember-verseihez. A *Pjesma gladi* (Az éhezés verse) című prózai írás 1916-ban jelent meg a zágrábi *Novinében*. Valójában nekrológról van szó, amelyet barátja, földije, bizonyos Ilija Glavota halálára írt. A költő felidézi közös gyermekkorukat, fájdalmasan emlékezik vissza szülőföldje egyszerű szépségeire, röviden vázolja a korán meghalt jóbarát rövid életpályáját, akinek állandó kísérője a nyomor és az éhezés volt. Šimić egyetemessé emeli az ő sorsát: minden horvát, aki hozzá hasonlóan a nyugati kultúra meghódítására törekszik, az éhezés és a nyomor kettős szorításával néz szembe. A nekrológ záró része már-már szabadverssé lényegül: „Elpusztította az éhezés, a kegyetlen, a komor éhezés, mely hatalmasabb a költészetnél, erősebb az életnél, erős, akár

a halál. Verse dörgedelmes és erőteljes, és meg kell hallania, meg kell éreznie annak, aki meg akarja érteni a kultúra és a tudás ragyogását. Sokakat elhallgattatott, megfojtott már kegyetlen fütyyével. Ilija Glavota is e versnek az egyik szólama, az éhezés, a kegyetlen éhezés versének szólama...”³ Šimić számára az éhezés és a nyomor úgyszintén mindennapos tapasztalat volt. A távoli Hercegovinából érkezett költő szakadatlanul anyagi gondokkal küszködött Zágrábban, ráadásul irodalmi programját magányos farkasként próbálta meg keresztülvinni. A szegényember-versek megjelenése után, 1924-ben saját folyóiratában, a *Književnikben* közzé tesz egy rövid írást *Pjesnici i prosjaci* (Költők és koldusok) címmel. Mivel rövid írásról van, közöljük teljes terjedelmében.

„Minden bizonnyal fiatalember lehetett az, aki azzal a szándékkal küldte el a versét, hogy közöljem:

*Két koldussal találkoztam:
Alamizsnáért könyörögtek.
Mit is adjak nekik?
Arcukon gyümölcsök kékes árnya játszik,
Szemükben: napfényben úszó világ,
Lábuk alatt: illat és virág.
Adhatok-e bármit is én nekik,
Mikor Isten mindennel megajándékozta őket?*

A gazdagok kitalálták, hogy a nap egyként ragyog gazdagra és szegényre. De ez a hazugság érthetőbb annál a hazugságnál, mint amikor egy költő így cifrázza a világot, és azt állítja, hogy az Isten mindennel megajándékozta a koldusokat, mert »arcukon gyümölcsök kékes árnya játszik, szemükben: napfényben úszó világ, lábuk alatt: illat és virág«. Nem kell hát csodálkozni azon, hogy akik így élik meg a szegénységet, azt mondják: »Adhatok-e bármit is én nekik?« Sajnos én sem adhatok sokszor semmit nekik, de érzem, jómagam is felelős vagyok, hogy léteznek a világon emberi teremtmények, akik alamizsnára szorulnak. Az Isten és a költők ilyen frázisokkal nem segítenek rajtuk.”⁴

Šimić szegényember-verseihez közeledhetünk akár e két publicisztikai írása felől is. Az elsőtben a jóbarát halálán, de akár saját sorsán okulva az éhezést, „mely hatalmasabb a költészetnél, erősebb az életnél, erős, akár a halál”, már-már metafizikai szintre, mintegy a költészet legfőbb témájává emeli. Első és egyetlen önálló kötetében (1920) a nyomor versei a probléma hangsúlyos érzékelése ellenére azért nem kapnak helyet, mert a szabadvers mellett elkötelezett poétikai fordulat csakis a lírai én előtérbe állításával, a világnak ebből a felfokozott és felizzított én-szempontrú mezőből való megközelítésével lehetséges, ami gyakorlatilag kizárta a külső világra való koncentrációt, a hétköznapi élet szintjeinek beemelését a költészetbe. A szegényember-versek megjelenését követően (1922) pedig az anonim költőcske koldus-versének kommentálása során azt szűri le a maga számára, amit hét szegényember-verse utolsó darabjában, a *Post scriptum*-ban összegzőképpen maga is kimond, hogy a költészet képtelen a feneketlen mélységű nyomor pontos leírására. A hét szegényember-versben a szociális nyomor és a szegénység, a lefokozott hétköznapi élet költői szempontból minél hitelesebb ábrázolására vállalkozik. Lírai nyelv-

³ Antun Branko Šimić: *Sabrana djela. Knjiga III. Proza II. Znanje*, Zagreb, 1960, 342–343.

⁴ I. m. 60.

vezete ennek megfelelően leegyszerűsödik, lecsupaszodik, erőteljesen érvényesül a versforma egységesülése. Ivan Goran Kovačić (1913–1943), a második világháború szörnyűségeit megrázó erővel ábrázoló *Jama* (Tömegsír) című poéma szerzője, Antun Branko Šimić költészetének ezt a korszakát elemezve arra a megállapításra jut, hogy ekkortól válik gyakoribbá nála a rím, a vers kerekesebb, lezártabb lesz, kevesebb benne a törés, a ritmus elevebb, a kifejezőmód tömörebb és elasztikusabb s bizonyos esetekben már-már a költészet határáig jut, de jó érzékkel nem lépi túl az értelmezhetetlenség határát.⁵ A hét versből hat e létállapot szintjeit és viszonyrendszerét járja körül: a halál közelsége, a szegénység hétköznapijai, a test és az étek, végül az ellenállás lehetetlensége. A hetedik vers tényleges lezárás, a költői kudarc őszinte bevallása.

A. B. Šimić szegényember-versei kapcsán általában erről a hét versről szokás beszélni, hiszen egy időben jelentek meg és maga a költő foglalta őket egységbe egy folyóiratban. A szegényember-téma azonban Šimić költészetében nem zárult le ezzel a hét verssel. Egyértelműen ehhez a tematikához sorolható az a három vers is, amely még életében jelent meg, továbbá egy kéziratban maradt költeménye is: *Okna na kućama siromaha* (Ablakok a szegényemberek házáin), *Napitnica* (Pohárköszöntő), *Konac* (Vég), *Ljubav siromaha* (Szegényemberek szerelme). A tematikából „kimaradt”, kronologikus rendbe állított négy vers közül kettő (Ablakok a szegényemberek házáin, Szegényemberek szerelme) egyértelműen az önálló ciklushoz sorolható, a másik kettő (Pohárköszöntő, Vég) valóságosan is lezárja ezt a ciklust. A kéziratban maradt *Szegényemberek szerelme* valójában szerelmes vers, de címe szerint egyértelműen ide sorolhatjuk. A *Pohárköszöntő* kivételesen szabályos szerkezetű bordal, pohárköszöntő: az első három versszak a leghagyományosabban szerkesztett két felező nyolcasból és egy hatosból áll. Az utolsó versszak három felező nyolcasát két szótagú rövid sor zárja. Páratlan versről van szó Šimić egész költészetében, hiszen érett korszakában hasonló költeményt nem találunk. Tematikáját tekintve egyértelműen a szegényember-versek közé tartozik. A *Post scriptum* a szabadvers szellemében látszólag végérvényesen lezárja a szegényember-ciklust, azonban a *Pohárköszöntő* könnyedebb, ironikusabb és nagyon is kötött formájával új perspektívát nyit. A ciklus igazi záró versének mégis a *Vég* című költeményt tekinthetjük: a költő ismét visszatér a téma tárgyalásának komolyságához s egyfajta groteszk oppozícióval univerzálissá emeli azt – teszi mindezt költészetének az *Átváltozásokban* kérielt formanyelvén.

Antun Branko Šimić szegényember-versei látszólag új fejezetet nyitnak a költő pályáján, ám a poétikai fordulat lehetőségeinek, korlátainak és határainak számbavétele után a költő képtelen elszakadni megalkotott és megkedvelt eszközrendszerétől. A szegényember-versek genezisében nehéz volna külső inspirációkat találni: az egyéni élmény, a nyomor meghatározó volt (miként József Attilánál is). Rövid időre találkozott az Élet és az Irodalom.

⁵ Ivan Goran Kovačić: Pjesnik tijela i siromaha. In: I. G. K.: Novele, pjesme, eseji, kritike i feljtoni. Pet stoljeća hrvatske književnosti 135. Zora, Matica hrvatska, Zagreb 1975, 209–217.